

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

КЊ. I СВ. 7-8

**БЕОГРАД
1950**

О ИЗГОВОРУ РЕЧИ ЖЉЕБ И ЖЉЕЗДА

Према јекавским облицима *жљѝјеб*, *жљѝјезда* у Вуковом Рјечнику налазимо екавске *жљѣб* (ждлеб) и *жљѣзда*. Речник Ристића и Кангрге наводи *жљѣзда* (и њене изведенице); Бакотић даје *жлеб* и *жлезда*, а облик *жљеб* упућује на *жлеб*. У Правопису од 1930 год. стоје у регистру облици *жлеб*, *жлезда*; у „Језичким поукама“ Нашег језика I, стр. 124—125, каже се да место *жљеб*, *жљезда* треба писати *жлеб*, *жлезда*. То значи да нормативна графика и лексикографија претпостављају овде сасвим нормалан однос на основу Ћ-а: *жљѣб*: *жљѝјеб*, исто као, рецимо, *бљѣд*: *бљѝјед*, — а да облике са љ одбацује.

Али је сад питање: одакле се ти облици са љ појављују; јер њих несумњиво има.

Лексикографска грађа Српске академије наука даје нам овакву слику. Међу речима скупљеним у народу налазимо ове примере са љ м. л: *жљеб* (С. Станојевић — М. Цветковић, Црна Река), *жљебим се*, *жљебав*, *жљебура* (М. Станојевић, Средњи Тимок), *жљеби* (С. Перић, Пирот), *жљеб*, *жљејча*, *жљебан*, *жљебача*, „*жљебаша*“ (М. Влајинац, Врање), *жљебим се* (С. Властић, Књажевац), *жљејче* (М. Цветковић, Зоруновац), *жљеба* (Н. Вељић — Ј. Срећковић, Параћин), *жљеб* (С. Мијатовић, Темнић), *жљеб* (Ђ. Мелентијевић, Ресава), *жљеба*, *жљебиши се* (Н. Даничић, Ресава), *жљеб* (В. Тителбах, Левач), *жљеб* (Д. Остојић, М. Пожаревац), *жљеб* (М. Тадић, Срез јадрански), *жљеб*, *жљебиши*, *жљеба* (Ј. Јовановић-Змај), *жљебиши*, *жљеб* (Н. Радонић, Бачка). Гл. Елезовић (Срп. дијал. зб. II, стр. 466) наводи име планине: *Жљеб*. За Шумадију саопштава И. Стевовић, асист. универ-

зитета, да се и тамо говори *жљѣб*. За облике са *жл-* налазимо: *жљѣб* (Ј. Срећковић, Параћин), *жљѣбовић* (С. Милеу-снић, Слобоштина у Славонији), *жљѣзда* (Д. Степановић, у збирци из разних крајева).

Као што се одавде види, облике са *жљ-* налазимо у свим штокавским екавским говорима: у призренскотимочком, косовскоресавском и шумадишкосремском, али не можемо рећи да ли су они у њима у апсолутној употреби. То може утврдити само нарочито истраживање предузето у том смеру.

Код писаца ствар стоји нешто друкчије: ту се јављају и облици са *жљ-* и облици са *жл-*. М. Ђ. Милићевић (родом из Шумадије) има: *жљѣбом* (превод Писама о истор. Срба и Бугара..., 1857, стр. 142), *жљѣздасѣих*, *жљѣзде* (Физиологија и хигијена, 1878, стр. 85, 141); али *жљѣздани* (Физиол. и хиг., стр. 49), *жљѣзда* (Живот Срба сељака, Срп. етн. зб. I, стр. 275); М. Јовановић-Батут (родом Сремац) пише *жљѣбица* (Грађа за медиц. терминол., стр. 44); али *жљѣзда* (Књига о здрављу, СКЗ 35, стр. 35). Вл. Карић (из Шумадије) има *жљѣбовима* (Србија, 1887, стр. 885); Ј. Жујовић (родом из Шумадије) бележи, напротив, *жљѣб* (Геол. Србије I, СКА, стр. 320), *жљѣбила* (Камено доба, СКЗ 11, стр. 100).

Не само испред ђ-а него и испред других вокала налазимо доста примера с прелазом *жл-* у *жљ-*: *жљѣчка* (= *жлчка*; исп. књиж. *жѣч*), *жљѣна* (= *жлна*; исп. *жѣња*) (А. Белић, Дијалекти ист. и јуж. Србије, стр. 115—116), *ужљѣгла* (*ibid.*, стр. 221), *жљѣна* (Ж. Николић, Зајечар), *жљѣна* (Ј. Стојановић, Пчиња), *жљѣчење*, *жљѣч*, *жљѣчка*, *жљѣна*, *жљѣнин*, *жљѣнче* (М. Влајинац, Врање), *жљѣна* (Н. Вељић, Врање), *жл'ана* (= *жуња*) (М. Станојевић, Пирот), *жљѣвѣм* (= *једем*, С. Станојевић — М. Цветковић, Црна Река; исп. код А. Остојића, Речи којих нема у Вукову Рјечнику, стр. 14: *жсловрѣши* = *јести*, *жсловрѣње*), *жљѣван* (= *безуб*, свакако од истог корена; М. Влајинац).

Слично ствар стоји и с променом *л* у *љ* иза шуштавог сугласника *ш*. Овде примера има више; али ћемо навести само оне којима је јасна етимологија. Реч *шљѣка* имала је у словенској заједници почетну групу **st-*, како то показују

други словенски језици (исп. словеначки *sluka*, пољ. *stąka*, украј. *слуква*), али данас у нашем језику не налазимо примера са *сл-*, него се и у књижевном језику и у дијалектима налазе само облици с почетним *шљ-* (преко *шл-*). Исто је тако и реч *шљйва* некада гласила *слива*, па је данас и у књижевном језику и у многим народним говорима добила облик *шљ-*; само се овде у дијалектима сачувао и првобитни облик *слива* (в. А. Белић, ор. cit., стр. 220—224; Б. Милетић, Црмнички говор, Срп. дијал. зб. IX, стр. 359); посредни облик са *шл-* налазимо у презимену *Шливић* (Шемат. пакр. 1898, 3, стр. 43). За опште раширено *шљунак* налазимо код војвођанског писца Болића (Совершенный винодѣлаць I, стр. 101): *шлунковишо*. Две стране речи, *шљам* (уколико овде с немачким *Schlamm* немамо помешану и једну домаћу реч) и *шљака*, позајмљене свакако врло давно, судећи и по распрострањености у дијалектима и по разгранатој „породици речи“, — показују исто колебање између *л* и *љ*: *шљам* (Ристић-Кангрга), *шљам* (Бакотић), *шљам* (Ст. Мијатовић, Левач, Темнић), *шљам* (Ђ. Мелентијевић), *шљам* (Д. Остојић, М. Пожаревац), *шљам* (К. Божовић, Крушевац), *шљам* (Х. Станковић, на југу Србије), *шљамак* (Ж. Стефановић, Књажевац), *шљамача* (= нека барска биљка; К. Црногорац, Ботаника, стр. 82), *шљамити* (= купити сламу, грање и др. нанос; Л. Комарчић, Бездушници I, стр. 349), можда овамо иде и *шљан* (= ораница; Ј. К. Борјановић, из збирке речи из Босне, Херцеговине и Хрватске), — али: *шлџам* || *шљџам*, *шлџмити* || *шљџмити* (= растурати ђубре; Р. Ковачевић, Драгачево), *шлџмити* (= накупити ситна дрва; Ј. Павловић, Крагујевац), *шлџмити* (В. Жунић, Ужички округ, Подриње, Подунавље), *шламџити* (Б. Павловић, Злакуса код Ужица), *шламљив* (Р. Ковачевић, Драгачево), *шлем*, *шлемина*, *шлемишће* (= нанос сламе, грања и др.; А. Јовићевић, Црна Гора), *шлам* (М. Ђ. Милићевић, превод Писама о истор. Срба и Бугара..., стр. 275); тако исто: *шљџка* (Ристић-Кангрга), *шљака* (Бакотић), *шљакна* (С. Мијатовић, Темнић), *шљакњшћте* (Р. Илић, Ибар, Срп. етн. зб. VI, 545), *шљакне* (Ј. Радонић, Ист. Срб., стр. 40), *шљакна* (С. Лозанић, Хемија, стр. 124), — али: *шлџкња* (Вук, Рјечн.), *шлџкња* (Ристић-Кангрга), *шлакња*

(Бакотић), *шлѣкња* (Ј. К. Борјановић, збирка речи из западних крајева), *шлакња* (Руднички окр. гласн. 34, стр. 180), *шлаку* (М. Спасић, Земљоописаніе, Београд 1848, стр. 33), *шлакно* (Цвијић, Ст. Србија, Срп. етн. зб. IV, стр. 214). Оријенталску реч *аршлама* (= трешња) налазимо у Лет. Мат. срп. 139, стр. 89, као *шлама*, а у Насељима IX, стр. 211 (из Боке) као *шљама*.

Ономатопејске речи с почетним *шл-* тако исто се јако колебају између *л* и *љ* (исп. *шламѣав* и *цљамѣав* и сл.).

Проф. Белић у поменутој студији (стр. 220—224) констатује да се сугласници *л* и *н* често умекшавају иза сугласника *ж* и *ш* (а, тако исто, и иза неких других сугласника: *с*, *з*, *к*, *г*, *б*, *р*; исп. код њега: *слѣва*, *слѣве*) и тумачи у групи *жсл*, *шл* ту промену асимилацијом, преношењем артикулације сугласника *ж* и *ш* на следеће *л* (и *н*); али каже да промена није доследна, јер се јављају и облици са очуваном *л* и *н*; (исп. код њега, стр. 221: *сливак*, *сливу-ну*). У неким старијим речима они су, као што видимо, јаче уопштени (напр. *шљѣка*, *шљѣва*); али се чак и код нових позајмица бележе у дијалектима облици са *л* > *љ* иза шуштавог сугласника: исп. *шљѣнгашѣ* (= „шлингвати“, Н. Наранџић, Лика), *шљѣѣви* (Варош у Славонији, Зб. Ј. Ак. XXIV, стр. 134), *шљѣвијанке* (= спаваће кошуље, В. Николић, Из Лужнице и Нишаве, Срп. етн. зб. XVI, стр. 119); *шљѣѣпер* (= врста греде, „шлипер“, Д. Остојић, М. Пожаревац).

Шта све ово значи? Ово значи да су облици са *жљ* < *жсл* (и *шљ* < *шл*) гласовно сасвим разумљиви на нашем терену, иако су код различитих речи у различитом степену уопштени. Облици *жљѣб* и *жљѣзда*, дакле, у *екавским* говорима су настали гласовним путем.

Сва је, према томе, ствар у питању: колико терена заузимају облици *жљѣб* и *жљѣзда*? Засада на ово питање није лако одговорити; прво, због недостатка обилнијег материјала, и, друго, што баш у овим примерима јекавски и икавски говори иза *жсл-* немају *е*, него *ије*, *и* (жлїјеб, жлїб), а то већ нису исте гласовне прилике. Само најзападнији екавски штокавски говори, неки славонски, могли би нам пружити материјала; горе налазимо славонски пример *жлебовиш*, дакле

са очуваним *жл*, а проф. Ившић у свом раду *Данашњи Њосавски говор* (Рад Југосл. акад. 193, стр. 82), говорећи о умекшавању сугласника *л*, налази умекшавање само иза *к*, *г*, а о групи *жл* (нити о *шл*) ништа не говори. То је, наравно, сасвим оскудан материјал да би се на основу њега могло нешто поуздано закључивати; али би се ипак можда могло претпоставити да су облици *жљѣб* и *жљѣзда* поникли на србијанском и војвођанском терену и да су, дакле, специфични баш за екавске говоре.

Ово доведе ја сам написао да бих потстакao наше читаоце, нарочито из екавских крајева, да пошаљу редакцији Нашег језика обавештење: да ли се код њих говори *жљѣб* или *жљѣб*, *ужљѣбиши* или *ужљѣбиши*, *ѣжљѣбиши* или *ижљѣбиши*, *жљѣзда* или *жљѣзда*, *жљѣздани* или *жљѣздани* и сл.

На основу досадашњег материјала може се рећи да су облици *жљѣб*, *жљѣзда* и сл. узели маха у екавским говорима; али се на основу њега још не може казати да ли је Вук Карацић за источно наречје забележио *жљѣб* и *жљѣзда* што их је тако чуо у екавским крајевима или теориски према *жљѣб*, *жљѣзда*. Без тога се не може ни коначно решити, да ли се за књижевно источно наречје може предложити *жљѣб* и *жљѣзда* или има довољно разлога да се остане при *жљѣб* и *жљѣзда*, који су у пуној хармонији с другим говорима.

Иван Појовић